

Heli Teittinen

”Ihmeellinen sankari-ihanteemme” – Katri Laineen Lotat ja isänmaan historia I: Mannerheim ja isänmaani (1942)

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Pikkulotissa, Lotta Svärd -järjestöön kuuluvissa 8–16-vuotiaissa tytöissä, kasvoi lottajärjestön jäsenistö ja tulevaisuus. Heidän kasvatukseensa ja toimintaedellytyksiinsä kiinnitettiin huomiota heti tyttöyden alettua 1930-luvun alussa. Tarkastelen artikkelissani Lotta Svärdin pikkulotille suuntaamaa oppikirjaa Lotat ja isänmaan historia I: Mannerheim ja isänmaani (1942), jonka kirjoitti FT Katri Laine (1891–1960). Tutkin, miten ja millaista identiteettiä järjestö rakensi ja tuotti nuorille jäsenilleen historiajulkaisullaan, joka peilaa Suomen historiaa Mannerheimin elämänvaiheisiin. Suomen historian eli isänmaan historian opettaminen nuorisolle oli tärkeää, sillä sen kautta saatiin konkreettinen ote maanpuolustukseen. Opetuksella päästiin vaikuttamaan isänmaallisuuden ja pikkulottien identiteetin rakentumiseen, mikä oli merkittävää järjestön tulevaisuudelle. Isänmaan historia sai myyttisen ulottuvuuden ja arvon, jossa korostui vapaustaistelu. Siihen pikkulotat rakensivat identiteettiään alttiina ja ubrautuvaisina isänmaan palvelijoina. Oppikirjamainen historiateos kiteytti ajatuksen pienen kansan kunniaakkaasta historiasta ja oikeamielisestä taistelusta ikäikäistä vihollista vastaan. Laineen kirjaa luettiin pikkulottien työilloissa, joten sen tarjoaman isänmaakuvaston ja historiakäsityksen voi uskoa tulleen omaksutuksi, ja lottajärjestö oli kirjaa markkinoidessaan valmis näkemään sen koulujen käytössä laajemminkin.

The Little Lotta girls, 8 to 16 years of age, formed the basis of growth for the Lotta Svärd Organization. Immediately upon establishment of the work with the girls in the early 1930s, the organization's focus was on the girls' education and conditions of their activities. This article concentrates on the textbook Lotat ja isänmaan historia I: Mannerheim ja isänmaani [Lotta Svärd and the History of the Fatherland I: Mannerheim and My Fatherland] (1942) by Katri Laine, PhD (1891–1960). The article examines how the Lotta Svärd Organization constructed the identity of the Little Lottas and provided them with Laine's historical publication, which reflects Finnish history through the life stages of General C. G. E. Mannerheim. Teaching Finnish history, or history of the Fatherland, to young people was considered very important, as through it, the young people understood how defending their country related to them. These teachings influenced the development of patriotism and construction of the Little Lotta identity, which was significant to the future of the Lotta Svärd

Organization. The concept of the history of the Fatherland grew to mythic proportions, which emphasized the fight for freedom. Within that the Little Lottas built their identity as eager and sacrificial servants of their Fatherland. Laine's textbook-like history crystallized the idea of the small nation's glorious history and its righteous struggle against the eternal enemy. As the book was studied during Little Lotta gatherings, its imagery of the Fatherland and concept of history were presumably widely adopted. When marketing this book, the Lotta Svärd Organization looked forward to its wider use in schools as well.

Mannerheim, isänmaa, historia, pikkulotat, lottatyöt, lotat, talvi- ja jatkosota, isänmaallisuus

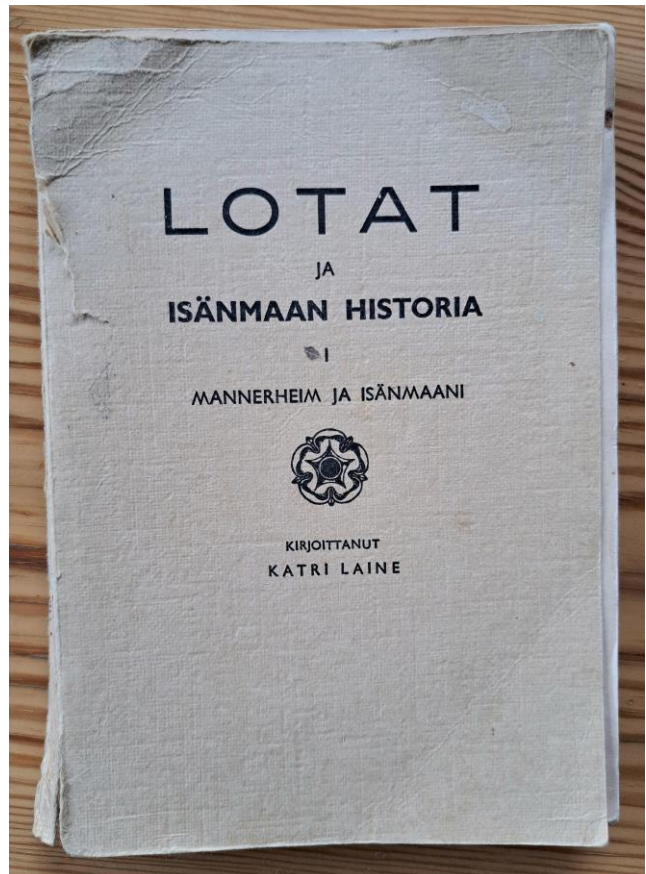
Heli Teittinen, FL, Turun yliopisto, heltei@utu.fi

Isänmaan historia pikkulottien oppikirjaksi

Pikkulotissa, Lotta Svärd -järjestön 8–16-vuotiaissa tyttöjäsenissä, kasvoi uusi jäsenistö ja koko tulevaisuus. Siksi heidän kasvatukseensa ja toimintaedellytyksiinsä paneuduttiin heti tyttötyön alettua 1930-luvun alussa. Pikkulotat saivat huomiota järjestön julkaisuissa, jotka representoivat paitsi tyttöosastojen toimintaa, myös järjestön kasvatuksellista roolia. Näihin kuuluivat lehdet, kuvateokset ja ohjelmakirjat.¹ Keskityn artikkelissani FT Katri Laineen kirjoittamaan, Lotta Svärdin keskusjohtokunnan kustantamaan ja julkaisemaan oppikirjaan *Lotat ja isänmaan historia I: Mannerheim ja isänmaani*. Teos ilmestyi Mannerheimin 75-vuotisjuhlavuonna 1942. Se yhdisti ylipäällikkö Carl Gustaf Emil Mannerheimin (1863–1951) elämäkerran ja hänen henkilöahmoonsa liittyvän ”isänmaamme uusimman historian”.²

Artikkelissani tarkastelen *Mannerheim ja isänmaani* -teoksen representaatiota siitä, miten ja millaista identiteettiä lottajärjestö rakensi ja tuotti nuorille jäsenilleen käyttämällä näkökulmana suurmielihistoriaa. Miten järjestö historian avulla kasvatti tarvitsemiaan jäseniä palvelukseensa, ja miten lähihistoria – ja samalla vallitseva sotatilanne – käsiteltiin oppikirjassa? Kontekstoin teoksen ilmestymisaikaansa, vuoteen 1942, jolloin käytiin jatkosodan asemasotavaihetta. Poikkeusolot ja esimerkiksi Suomen aseveljeys Saksan kanssa Itä-Karjala- ja Suur-Suomi-aspekteineen luovat taustaa teoksen

Kuva 1. 197-sivuisen oppikirjan ulkoasu oli vaatimaton: kantta koristeli vain pikkulottaruusu. Lottien paikallisosastoja kehoitettiin hankkimaan kirjaa 18 markan hintaan.

narratiiville ja metodeille.

Suomen historian, tässä kontekstissa *isänmaan historian*, opettaminen nuorisolle oli tärkeää, sillä sen kautta saatiin konkreettinen ote maanpuolustukseen. Isänmaan historia liitettyä Mannerheimin elämänvaiheisiin – ja toisaalta lottajärjestön toimintaan – antaa aiemmin tutkimattoman näkökulman suuntaamalla huomion unohduksiin jääneeseen julkaisuun ja sen isänmaallisuuskuvastoon. Teoksen sankaruus- ja vihollisnarratiivin tarkastelu tuo näkökulmaa järjestön kasvatukseen ja pikkulottien identiteetin rakentumiseen.

Teoksen ilmestymisaikaan pikkulottia oli noin 39 000.³ Keväällä 1944 pikkulottia eli lottatyttöjä – joiksi heitä vuodesta 1943 alkaen kutsuttiin – oli lähes 50 000. Johtajina 1 941 tyttöosastossa toimi 3 355 lottaa. Tyttötyön toimintaperiaatteet, kuten ohjesääntö vuodelta 1937, integroitiin järjestön vuonna 1941 uusittuihin sääntöihin, joissa tyttötyön tehtävänä on ”opettaa kasvuiässä olevia Suomen tyttöjä rakastamaan uskontoa, kotia ja isänmaata.” Pikkulotat kokoontuivat työiltoihin, joissa muun muassa opiskeltiin, tehtiin käsitöitä, laulettiin ja harjoiteltiin ohjelmaa. Lisäksi he autoivat soveltuviissa töissä, kuten muonituksessa ja viestinnässä. Isommat pikkulotat saivat yhä vastuullisempia tehtäviä jatkosodan vuosina, jolloin lottatyövoimasta oli pulaa. Työiltoja pidettiin kahden viikon tai kuukauden välein.⁴

Pikkulottien kokoontumisissa suositettiin alusta saakka sekä kasvatuksellista että leikinomaista ohjelmaa. Painotus oli ikäkauteen suunnatussa toiminnassa, jotta lapset eivät kuormittuisi liikaa. Juhlisiin ja illanviettoihin tytöt osallistettiin tuottamaan itse ohjelmaa. Näytelmät ja vuorokeskustelut muodostivat laulujen ohella juhlien ohjelmarungon. Viihteellisessäkin ohjelmassa oli järjestön päämääriä ja kasvatusta palvelevia aatteellisia viittauksia. Lottajärjestö teetti laulu- ja lausuntakirjoja sekä juhlaohjelmaoppaita.⁵

31

Kenraali Mannerheimista ilmestyi paljon teoksia jo hänen elinaikanaan. 70-vuotisjuhlavuonna julkaistu *Sotamarsalkka Mannerheim* (1937) oli näyttävä kuvateos.⁶ 75-vuotisjuhlakirja *Sotamarsalkka Mannerheim* (1942) sisälsi valtiojohdon ja arvovaltaisten tahojen tervehdyksiä, ja myös lottajohtaja Fanni Luukkonen esitti katsauksen Mannerheimista lottatyön viitoittajana. Teos kuului ”jokaisen sivistyskodin kirjahyllyyn”. Toisena juhlakirjana julkaistiin ylipäällikön vuosina 1918–1942 antamat päiväkäskyt sisältävä kuvateos *Puhtain ase* (1942). Sen tyylillä kuvattiin monumentaaliseksi, ”miekalla graniittiin piirrettyksi”; päiväkäskyihin sisältyi ”kappale isänmaamme jyrkevintä historiaa” ja ”loistavan ylipäällikkömme elämäntyön uljainta osaa” taistelussa bolsevismiä vastaan.⁷

Isänmaan historia -kirjan tekijä, kotitalousvaikuttaja ja historiantutkija Katri Laine (o.s. Soini, (1891–1960) oli aikansa harvoja naispuolisia historioitsijoita. Hänen kotitalouden oppikirjastaan tuli aikansa klassikko, ja väitöskirja (1935) käsitteli Otavalan pellavanviljely- ja kehruukoulua osana pellavanviljelypolitiikkaa 1700-luvulla. Opettajantyönsä jälkeen Laine toimi maataloushallituksen kotitalousosaston ensimmäisenä päällikkönä 1937–1957. Hän osallistui aktiivisesti lottajärjestön toimintaan. Oppikirjan ilmestymisvaiheessa hän käynnisti lottien kirjeopiskelua ja sai tehtäväkseen myös lottajärjestön historian kirjoittamisen. Tähän tehtävään hän tarttui vasta jäätyään eläkkeelle, eikä lottien historia valmistunut hänen varhaisen kuolemansa vuoksi. Hänen kokoamansa aineisto toimi pohjana järjestön historiajulkaisuille. Lotta Svärdin lakkauttamisen jälkeen perustetun Suomen Naisten Huoltosäätiön johdossa Laine toimi 1948–1960.⁸ Mannerheim-kirja toimi samalla lottien kirjeopiskelun kurssikirjana; isänmaan historian ohella toinen varhainen aihepiiri oli kansalaiskasvatus.⁹

Tuottelias Laine kirjoitti työnsä ohella ja profiloitui ensin kotitaloustutkijaksi, sitten isänmaalliseksi historiankirjoittajaksi. Hän oli aikansa ainoa kotitaloudesta väitellyt historioitsija. Tutkija Tiina Kinnunen luonnehtii Laineen maailmankuvaa kristillis-idealiseksi ja isänmaallisuutta paatokselliseksi. Laine nosti naiset, myös sodan ajan pienviljelijäemäntien työn, unohduksista sankarien

joukkoon. Vahva kytkös lottajärjestöön on silti saattanut vaikuttaa siihen, että uuden polven naishistorioitsijat ovat pitkälti vaienneet hänestä.¹⁰

Kuva 2. Katri Laine. Kuva: *Koti ja maaseutu* -lehden arkisto.

Lottajärjestö kaavaili isänmaan historiasta kirjasarjaa, jossa vaiheet käydään läpi suurmiesten elämänvaiheiden kautta. Laine oli oivaltanut, että nuoriso rakastaa henkilökuvia ja persoonallisuuksia; oli siis valittava henkilöt, joiden ympärille työ keskittyi, samoin oli valittava ”huippukohdat”. Nuorison omaksuma tieto ja taito muuttuu isänmaalliseksi tahdoksi, joka herättää puolustustahdon, totesi Laine esitellessään hankettaan lottajärjestölle. Hän korosti myös, että opetuksen tuli tapahtua pienemmässä ryhmässä, jotta syntyy selvä ero kouluopetukseen; tämä ero viehättää nuoria. Vanhempi ihminen pääsee historian avulla kosketuksiin nuorison kanssa. Mannerheimin jälkeen toinen osa koskisi P. E. Svinhufvudia (osana laillisuustaistelua),

kolmas J. V. Snellmania, mahdollisesti Runebergiin yhdistettynä (Suomen kansan heräämisen aikana), ja neljäs H. G. Porthania (autonomian aikana). Nykyhetkestä kohti vanhempaa historiaa eteneminen oli loogista lasten tutustuessa isänmaansa historiaan. Isänmaan sankarien historia oli Suomen itsenäisyystaistelun historiaa, joten se oli pikkulottatyöhön soveltuva.¹¹ Muut suunnitellut osat eivät ilmestyneet, sen sijaan Laine julkaisi sotavuosina useita muita teoksia.¹² Lottajärjestön tavoite, otteen saaminen nuorisosta, ja sen seurauksena puolustustahdon herääminen ja kasvattaminen, palveli paitsi isänmaata, myös järjestöä itseään. Isänmaan vaiheiden opettamisella on siten useamman eri tason merkityksiä, vaikka sitä ei näin suoraan kirjan sivuilla mainittaisikaan.

Myös toimittaja Anni Voipion *Suomen Sotamarsalkka* (1942) liittyy ylipäällikön juhlintaan.¹³ Tutkija Kari Selén pitää varhaisinta Mannerheim-kirjallisuutta ”vapausotakirjallisuutena”, ja siloteltu kuvaus jatkuu vielä 75-vuotispäivän yhteydessä, sillä yksimielisyyden tunnetta tarvittiin sotavuosina.¹⁴ Kriittistä uraan, persoonaan ja motiiveihin pureutuvaa analyysiäkin on julkaistu runsaasti. Tuorein ja aihepiiriini tiivimmin liittyvä katsaus on tutkija Tuomas Teporan teos *Sankari ja antisankari. Mannerheim-kultin pitkä vuosisata* (2023), joka tarkastelee kulttia patsaiden, kulttuurituotteiden ja muiden näkyvien osoitusten kautta. Se on ainoa tutkimus, jossa Laineen teos on lähdeaineistona.¹⁵ Teporan lähestymistavasta poiketen pitäydyn identiteetinäkökulmassa ja tarkastelen yksityiskohtaisesti teoksen vaikutusta pikkulottien kasvatukseen ja siihen kuvaan, jonka se antaa historianopetuksen kytkemisestä maanpuolustukseen ja sen arvoihin.

Lotta Svärd -järjestö ja sen isänmaalliset toimijat olivat sitoutuneita suojeluskunnan arvoihin ja siihen suurmieskulttiin, joka ”valkoisessa” Suomessa vallitsi. Sukupuolittuneessa suojeluskuntajärjestössä naisille oli varattu puolustustahdon ja siveellisen kunnan lujittaminen ja ylläpito, jota muun muassa Pia Olsson on tutkimuksissaan korostanut.¹⁶ Lottajärjestön suojeluskuntaa avustavaan diskurssiin suurmieskultti sopii vaivattomasti. Mannerheim-myytin rakentamista ja sankarikuvaa on käsitelty myös Miika Siironen, jonka mukaan ”Valkoinen kenraali” Mannerheim ei ollut porvarillisen Suomen ainoa sankaruuden lähde mutta tärkeä kiintopiste myös sotienvälisenä aikana, mikä näkyi myös keräyksinä ja muina merkkipäivien käytänteinä.¹⁷ Hän on toisaalta myös oppikirjoissa

vuosikymmenestä toiseen kestävä myytti.¹⁸ Lottajärjestön osana myös pikkulotat oppivat ihailemaan Mannerheimia ja juhlistamaan hänen merkkipäiviään.

Mannerheim-juhlavuosi ja isänmaan historia

Pikkulotta-lehti nimesi vuoden 1942 ”Mannerheim-vuodeksi”, jolloin tutustutaan ”suuren ja kunnioitettavan sotamarsalkkamme elämäkertaan, häneen ylipäällikkönä ja tiedemiehenä ja myöskin niihin kansamme vaiheisiin, joiden keskeinen henkilöahmo hän on ollut.”¹⁹ Pikkulotille muistutettiin sotamarsalkan sanat: ”Tietäkää, että jokainen teistä työllään auttaa kansamme taistelua tulevaisuudestaan”.²⁰ Suomen historiaa opetettiin kansakouluissa ”isänmaan historiaa”, ja historian opiskelun katsottiin kasvattavan puolustustahtoa. Sotavuosina voimassa ollut *Maalaiskansakoulujen opetussuunnitelma* vuodelta 1925 korosti historianopetuksessa ”isänmaan historiaa” ja ”isien työn” kunnioittamista.²¹

Lottajärjestössä oli kaivattu koulutusaineistoksi historian oppikirjaa. *Pikkulotta*-lehden lähetetyissä kirjeissä todettiin, että pikkulottien ryhmäpäällikkökoulutusta varten tarvitaan isänmaan historian luento-opetusta, ja työilloissa pitää kuulla katkelmia Suomen historiasta.²² Isänmaan historiaa opetettiin jatkossa korostaen samalla, mitä uhrauksia isänmaan hyväksi tarvittiin. Laineen laatimat ohjeet pikkulottien ryhmäpäällikköiden koulutukseen julkaistiin tosin vasta vuonna 1943. Niissäkin todettiin isänmaan historian olevan tärkeää opetusainesta, joka ”antaa voimaa ja kestävyttä vaikeissa oloissa. [--] Mitä voimakkain isänmaallinen tunne herää jokaisessa kuulijassa ja saa aikaan lujan puolustustahdon syntymisen.”²³

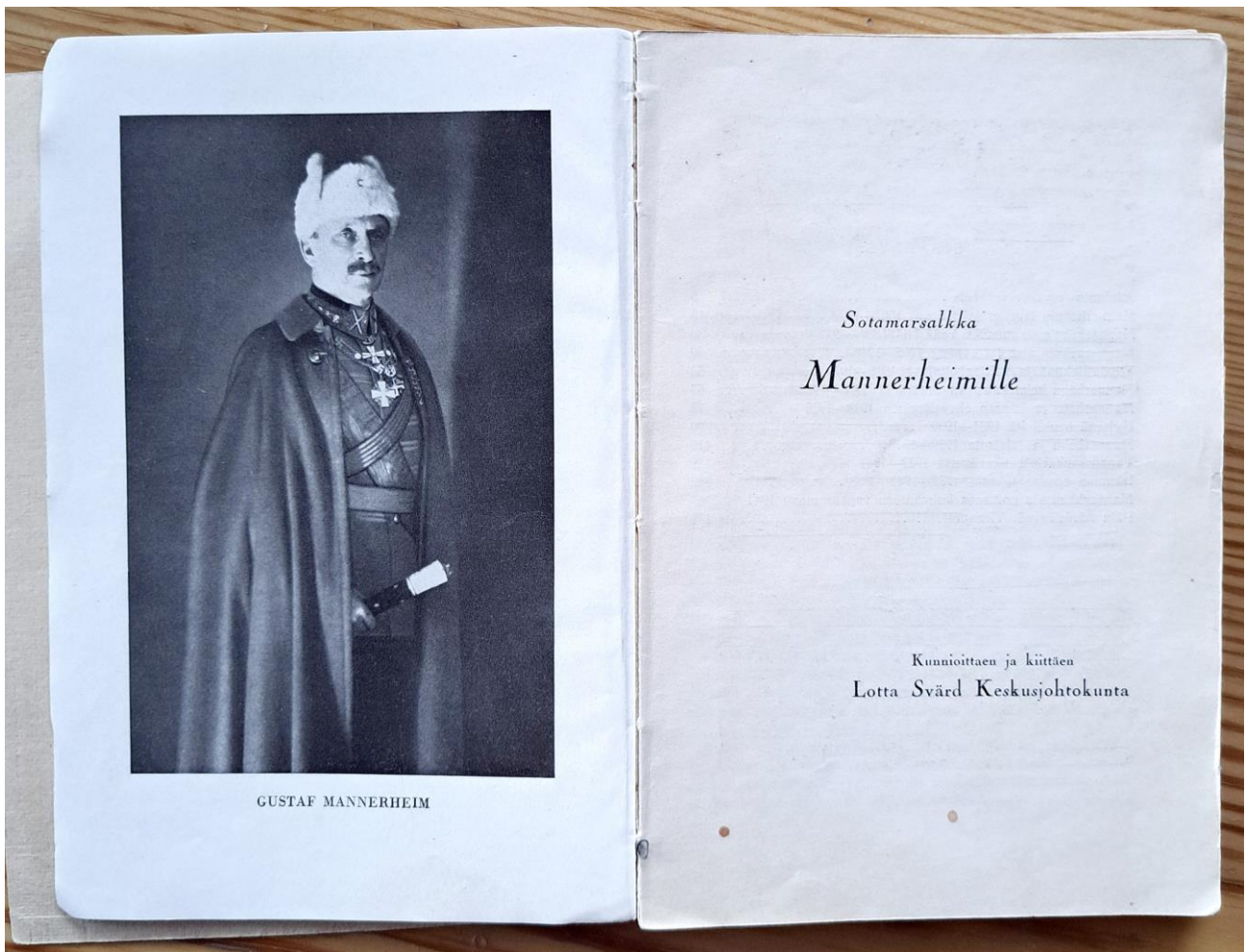
Noin kuukausi ennen teoksen julkaisemista ilmestyneessä *Lotta Svärd* -lehden Mannerheim-numerossa Laine korosti myyttistä sankaruutta: ”Mannerheim on meidän, ja nuoret äidit laulavat hänen sankaritekojaan ja hänen sankariarmeijansa voittoja lastensa kehtojen ääressä, odotellessaan Mannerheim-ritareitaan rintamilta.”²⁴ Laine ja Voipio kirjoittivat teoksensa ennen Mannerheimin 75-vuotispäivää, joten tittelinä oli *sotamarsalkka*; Suomen Marsalkka -arvonimen ylipäällikkö sai tasavallan presidentiltä syntymäpäivänsä yhteydessä 4. kesäkuuta 1942.

Tyttöosastoja ohjeistettiin juhlistamaan ylipäällikön syntymäpäivää Mannerheim-aiheisella ohjelmalla. Keskusjohtokunnassa tiedettiin toukokuun alussa, että koulut loppuvat oletettua aiemmin ja pikkulotat hajaantuvat kesätöihin, mutta kirjan uskottiin ilmestyvän toukokuun puolivälissä, jo ennen merkkipäivää. Kirja ilmestyi kesäkuun lopussa 1942, ja paikallisosastoja kehoitettiin hankkimaan se 18 markan hintaan. Juhlhetki voitiin siirtää syksyn työiltaan, ellei sitä ehditty kevään päätteeksi järjestää.²⁵ *Lotta Svärd* -lehti piti teosta ”erinomaisella taidolla ja rakkaudella sommitelluksi”. Laine oli kirjoittanut sen ”lottatyönä” aloittaen mainitun suurmiessarjan. Tyttötyönjohtajien ja isompien pikkulottien tuli hankkia kirja omaksi, nuoremmille sitä tuli lukea ääneen työilloissa. Sisällön jako työiltojen mukaisesti tuki tavoitetta. Oppikirjaa uskottiin käytettävän myös kouluissa, joiden lukusuunnitelmissa teoksen ilmestymistä tulnaisiin ”isänmaan historian kohdalla tervehtimään ilolla”.²⁶

Laine käy Mannerheimin vaiheet läpi lapsuudesta nykyhetken eli käynnissä olevaan sotaan asti. Hänet esitellään kenraalina kolmessa sodassa: vapaussodassa, talvisodassa ja vuonna 1941 alkaneessa kolmannessa vapaussodassa, ”pyhässä sodassa”. Johdannossaan Laine piirtää Mannerheimista myyttisen ja ihaillun sankarikuvan. Samalla tulevat perustelluiksi kirjan eri tavoitteet: ”Kymmenet tuhannet pikkulotat aina Hangosta Petsamoon suorittavat hänelle kauneimman kunnianosoituksen tutustumalla hänen historiaansa suomalaisena kansallissankarina. Suomen tulevina äiteinä he siirtävät tietonsa sukupolvesta sukupolveen.”²⁷

Oppikirja oli tarkoitettu pikkulotille mutta antoi suuntaviivat myös lottien isänmaan historian opiskelulle.²⁸ Perusteluna Mannerheimin valintaan keskushenkilöksi toimii pikkulottien ikä: nuorimmat pikkulotat elävät satujen, isommat sankarien maailmassa, joten isänmaan historian opiskelu keskitetään muutaman sankaripersonallisuuden yhteyteen. Tärkeitä vaiheita opetetaan kuin satuja: ”Isänmaan historia on alusta loppuun ihmeellistä ja kaunista satua, pienen pohjoisen kansan historia vielä ihmeellisempää kuin muiden maiden vastaava historia.” Kirjoitusajankohtana koko kansa oli kokoontunut yhden miehen, Mannerheimin, ympärille, jonka ”sankarikuva hallitsee jo kokonaista neljännesvuosisataa meidän viimeisestä historiastamme”. Häneen pikkulotat yhdistivät ”ihmeellisen sankari-ihanteensa”.²⁹

Sadunomaisesti Mannerheimista oli kirjoitettu lastenkirjassa jo vuonna 1921. Myös aikuisille Mannerheim edusti satuhahmoa, joka oli etäinen ja saavuttamaton.³⁰ Kun Mannerheimin ja Suomen yhteinen historia sidottiin yhteen, luotiin kuva Suomen luonnollisesta kehityksestä itsenäiseksi valtioksi. Laine jättää tosin perustelematta, miten ”koko kansa” omaksuu kyseisen sankarikuvaston – mahtuihan itsenäisyyden vuosiin eriäviäkin mielipiteitä.

Kuva 3. Lotta Svärd Keskusjohtokunta omisti teoksen ”kunnioittaen ja kiittäen” sotamarsalkka Mannerheimille.

Miten isänmaan historiaa tuli opettaa?

Satu-metaforasta huolimatta pikkulottien isänmaan historian opetus oli toteutettava huolellisesti ja järjestelmällisesti, minkä vuoksi Laine jakoi teoksensa 12 lukuun. Hänen mukaansa ”pikkulottatyön täytyy ennen kaikkea olla kasvattavaa ja siksi täytyy isänmaan historiaan saada leppoisa ja rauhallinen tuntu. Täytyy maalata levein siveltimenvedoin ja hiljentyä kuuntelemaan isänmaan historian suurta sävelteosta. On muistettava, että tiedon rinnalla on yhtä suuri paino pantava tunteen herättämiseen.”³¹

Isänmaallisuuden tunne on mahdollista herättää ja muokata. Se vaikuttaa pikkulottien identiteetin rakentumiseen historian kautta: prosessissa isänmaan ja sen historian suuriarvoisuus johtaa tiedon ja tunneasioiden kautta kasvattamaan pikkulottien tietoisuutta tehtävästään isänmaallisessa työssä. Ohjelmaa suorittaessaan he perehtyvät asioihin ja neuvottelevat yhdessä. Historiaisuus vie työiltoina yhden tunnin, ja soitto-, laulu- ja runoesitykset lisäävät juhluvuutta. Johtajan tulee perehtyä taustoihin, koska lapsen esitys ei kata kaikkea. Vaatimuksia työilloista vastaaville riittää: ”maaperä” esitystä varten on muokattava ja jälkeensä on kohokohdat tuotava esiin. Tutuimmat isänmaalliset laulut kannattaa joskus laulamisen sijaan lausua, koska silloin ne saadaan esiin uudessa valossa kertomaan sellaista, mikä ei arkisessa käytössä ilmene.³² Ohjeiden soveltaminen onnistuisi parhaiten opettajilta tai tyttötyötä muuten ammattimaisin ottein tekeviltä, mutta tyttötyöntekijöiksi soveltuivat muutkin kuin koulutetut kasvattajat. Tyttötyön laajeneminen edellytti usein sitä, että ohjaajaksi kelpuutettiin henkilö, jolla oli ennen kaikkea innostusta; pedagoginen osaaminen oli toisarvoista.

Isänmaan historian opetuksen tuli olla erityislaatuista ja rakentavaa:

*Kansan hajanaisuutta ei ole erikoisesti korostettava. [...] Sotatapahtumat on vain pääpiirteissään mainittava ja järkyttäviä taistelukuvausväittäviä. Pikkulottatyön on päinvastoin kyettävä nostamaan isänmaallisuus sotaan liittyvien välttämättömien taisteluiden yläpuolelle. Mikäli taistelut esiintyvät pikkulottien historianopetuksessa, esiintyvät ne vain paikkoina, joissa isät ja veljet ovat taistelleet ja kenties kaatuneet. Siinä yhteydessä niiden täytyykin tulla esille, koska kysymys on meidän historiastamme, meidän isistämme ja veljistämme, meidän sankarivainajistamme ja sankaribaudoistamme. Siinä yhteydessä ne rakentavat ja ylentävät, mutta eivät revä.*³³

Opetuksesta vastaavan tuli kyetä erottamaan käsitteet ja ilmaista asiat diskreetisti, sankarien mainetta vaalien.

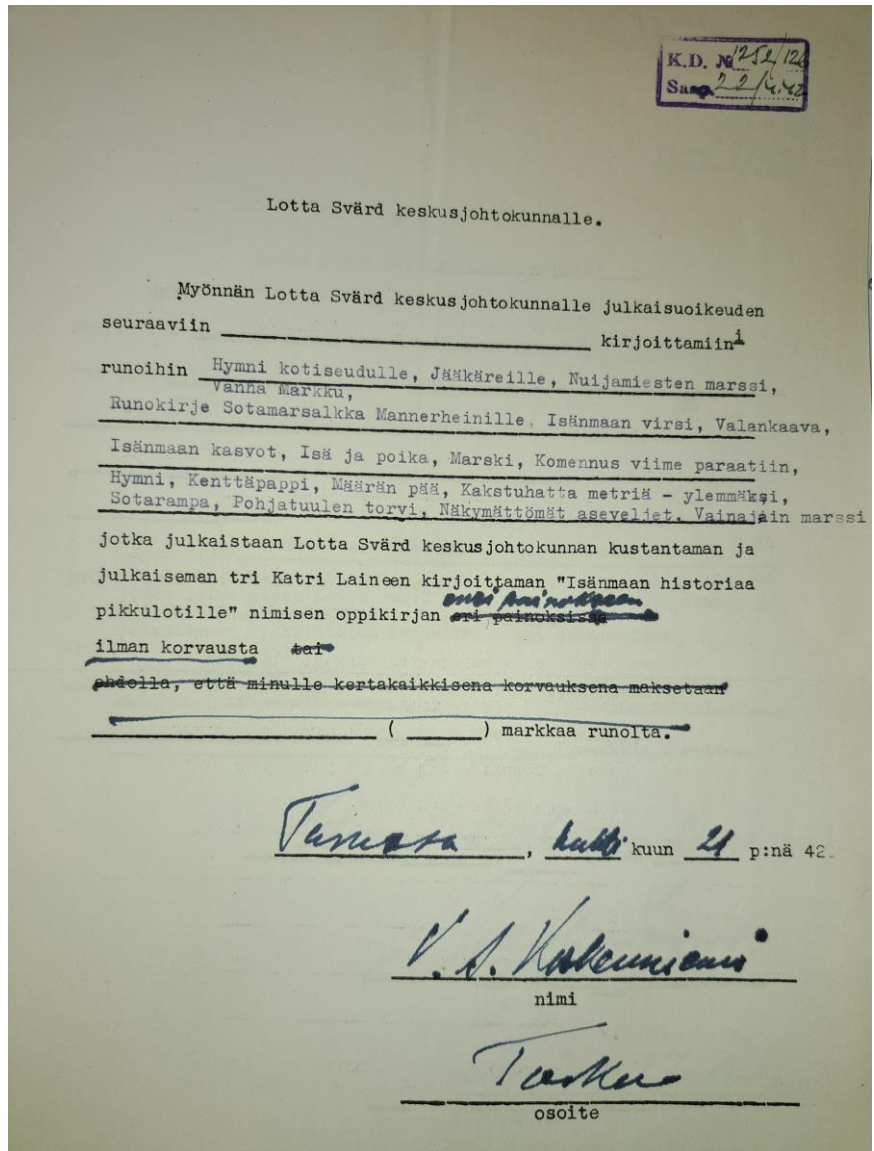
Välttämätön havaintoväline oli historiallinen Suomen kartta, ja rinnalla tuli olla Itä-Karjalan kartta, kunnes ”rajat saadaan vahvistetuiksi ja uudet kartat julkaistuiksi”. Itä-Karjala osana tulevaa Suomea oli luonteva osa opetusta. Myös radio-ohjelmien kuuntelua suositeltiin, koska siten pikkulotille selviäisi, että asia oli yhteinen koko Suomen kansalle.³⁴ Suur-Suomi eli vahvana skenaariona kirjan ilmestymisaikana myös pikkulottien käsityksissä isänmaastaan.

Mannerheim-illat koostuvat historiaosuudesta, runoista ja muista lisäteksteistä. Jokaisen pääluvun alkuun sijoittuu lyhyt runokatkelmä toimien kohottavana aloituksena teemalle. Teoksen saamaa tunnustusta osoittaa, että siihen siteeratut runot keskusjohtokunta oli saanut runoilijoilta korvaukset. Runot otettiin mukaan pikkulottien esitettäväksi ja opetuksen elävöittämiseksi; niiden avulla opiskeluun saatiin ”se isänmaallinen tunnepohja, josta kasvaa voimakkain puolustustahto ja uhrimieli”. Kiitokset runoista oli päivätty Mannerheimin syntymäpäivänä 4.6.1942. Laine ohjeisti, että vanhemmat tytöt suorittavat selostuksia, lausuvat vaikeimpia runoja ja esittävät soitokappaleita,

nuoremmat lukevat kertomuksia ja runoja, kaikkein nuorimmat etsivät kuvia.³⁵ Teoksessa on 86 isänmaallista runoa tunnetuilta tekijöiltä Eino Leinosta, J. L. Runebergistä ja V. A. Koskenniemestä Reino Hirviseppään ja Yrjö Jylhään. Koskenniemeltä runoja on 19, Leinolta ja Runebergiltä kuusi.³⁶ Kokonaislukuun eivät sisälly kymmenet lyhyet runokatkelmat tekijöinään muun muassa Koskenniemi, Z. Topelius ja S. Nuormaa. Runojen kuvasto painotti taistelua ja sankaruutta. Näiden runojen kautta voitiin herättää ja syventää isänmaanrakkautta, ja samalla ne toimivat lausuntaohjelmistona.

Kuva 4. V. A. Koskenniemi antoi vastauskirjeessään 24.4.1942 oikeudet julkaista nimeltä mainitut 19 runoaan korvauksetta. Lähde: Lotta Svärdin arkisto.

Teos oli jo syyskaudella 1942 tärkeä osa työiltojen ohjelmaa, ja tyttötyösuunnitelmassa vuodelle 1943 Mannerheim-illat nimettiin henkisen valmennusohjelman keskeisimmäksi osaksi. Koska kirja saatiin käyttöön aikaisintaan syyskesällä, siihen ei välttämättä ehditty tutustua vuodenvaihteeseen 1943 mennessä. Tyttötyönjohtajia ohjeistettiin uhraamaan teokselle riittävästi aikaa; joko heidän tai ryhmäpäällikköiden tuli kertoa teoksesta ja elävöittää kertomuksia lisätiedoilla. Itä-Karjala- ja heimokysymyksiä tuli käsitellä ainakin isompien tyttöjen työilloissa. Lisäksi ”tri Laineen Svinhufvud-kirjan” oli tarkoitus valmistua tyttötyönjohtajien materiaaliksi syksyllä 1943.³⁷ Pikkulottien kirjeissä kirja mainitaan työiltojen ohjelmana ja kilpailun palkintona.³⁸ Se soveltui myös palkinnoksi parhaista *Pikkulotta*-lehdelle tulleista kirjoituksista, ja sittemmin *Lottatyttöjen johtajille* -lehti julkaisi sopivia ”tietokysymyksiä” Mannerheim-illoja varten – tosin vain kolmea ensimmäistä työiltaa koskien.³⁹ Tarkastelen seuraavaksi kirjan lukuja.

Ensimmäiset kuusi Mannerheim-iltaa: kansakunnan ja sankaruuden rakentumisaika

1. Mannerheimin lapsuus ja nuoruus 1867–1889

Ensimmäinen Mannerheim-ilta⁴⁰ käsittelee ”Idän jättiläisen” uhkaa Suomea vastaan, erityisesti Eino Leinon runojen hengessä. *Satu Loubisaaresta* ja *Loubisaaren nuori Gustaf* -osiot kuvailevat nimihenkilön lapsuutta sankarieetoksen sanoin: ”Jumala ei kuitenkaan ollut hyljännyt Suomen elinvoimaista ja sitkeää kansaa, vaan samalla, kuin maa joutui Venäjän valtaan vielä sadaksi vuodeksi, lähetti hän Suomeen sen suvun, josta oli nouseva Suomen suurin vapaussankari, Gustaf Mannerheim.”⁴¹ Teos saa voimallisen alun Mannerheimin suvun kohottamisesta messiaaniseen asemaan. Luvussa toistuu sanapari ”suuri vapaussankari” tai ”tuleva vapaussankari” vielä seitsemään kertaan. Mannerheim opiskeli Haminan kadettikoulussa mutta lopettamatta koulua palasi Helsinkiin suorittamaan ylioppilastutkinnon. Lapsuus ja opinnot tulevat lähelle nuorta lukijaa, mutta kadettikoulusta erottamista Laine ei mainitse.

2. Mannerheimin valmennus Venäjällä 1889–1917

Toisessa luvussa⁴² Laine keskittyy ”vapaussoturin oppi- ja vaellusvuosiin”, joissa korostuu kestävyys. Kun Mannerheim oli Suomen julistauduttua itsenäiseksi katsonut vapautuneensa Venäjän armeijasta ja ilmoittanut asiasta, Laineen sanoin ”Mannerheim oli nyt vain meidän. Yhä lähemmäksi lähestyi aika, jolloin Suomen nuoren armeijan kunniamarssi, alussa kuulemamme *Porilaisten marssi*, oli säestävä hänen omia urotekojaan.”⁴³ Vieraan vallan töistä vapautuminen tuo esitaistelijan Suomen käyttöön, joskaan Laine ei juuri avaa päähenkilönsä uraa Venäjällä – se ei sovi Mannerheimin glorifiointiin ja pikkulotille esitettäviin syy-yhteyksiin. ”Valmennus Venäjällä” osoittaa päähenkilön käyttäneen tämän vaiheen elämästään hyödyttääkseen Suomea. Professori Henrik Meinander toteaa lukuisat syyt, jotka saivat Mannerheimin palaamaan Suomeen, eikä merkittävintä ollut vapaustaistelu.⁴⁴ Laineen teos puolestaan osoittaa 25 vuoden takaisen itsenäistymisen erityisen juhlavana vaiheena ylipäällikön henkilöhistoriassa ja jättää mainitsematta aikakauden epävarmuuden ja yhteiskunnalliset ongelmat.

3. Mannerheimin armeijan synty 1905–1918

Kolmas Mannerheim-ilta⁴⁵ kuvaa armeijan muotoutumista sadunkerronnallisilla keinoin: *Satu merentakaisista sankareista – jääkäreistä*, *Satu kansanarmeijasta – suojeluskunnista*, *Satu armeijan aseistamisesta*, *Suomen nainen vartiopaikallaan* ja *Suomi on valmis!* Luku vie lottatoiminnan alkuun ja ”Suomen toisen vapaussodan” eli talvisodan jälkeen annettuun päiväkäskyyn, jossa ylipäällikkö kiitti lottia. Laine mainitsee Mannerheimin lahjoittaneen kansalleen kaikki henkiset ja ruumiilliset voimansa ja kaiken kokemuksensa, pyytämättä itse mitään⁴⁶, mikä lähenee jo kultinomaista diskurssia. Myös jääkäri liikkeen ja suojeluskunnan synty esitetään kansakunnalle onnekkaina satuna. Luku toimii taustoitukseksi tuleville sotavuosille. Laine selvittää suojeluskunta- ja lottajärjestöjen synnyn ja merkityksen etupainotteisesti kolmannessa työllässä kronologian ohittaen, mikä sitouttaa pikkulottia maanpuolustukseen paitsi ideologisesti myös konkreettisesti toimintaa esittelemällä.

4. Ylipäällikkönä ja valtionhoitajana 1918–1919

Luvussa⁴⁷ vapaussodan ylipäälliköstä tulee esiin Mannerheimin ”vaikeudet voittava, henkilökohtainen järjestelykyky ja voimakas persoonallisuus”. Sodan synnystä todetaan ”venäläisten joukkojen mellastaminen”, johon punakaartit houkuteltiin mukaan. Suojeluskunnat paloivat taisteluhaluista, kun ne

tiesivät ylipäällikön tulleen valituksi. ”Vapaussotaan liittyi valitettavasti verinen ja katkera kansalaissota. Sitkeä taistelu alkoi, vaikka kokeneesta päällystöstä oli puute, kunnes helmikuun lopulla jääkärit saapuivat ja pelastivat nuoren armeijan suuresta päällystöpulasta.” Laine toteaa maan hallituksen kutsuneen saksalaisjoukot avuksi vastoin ylipäällikön tahtoa Etelä-Suomen ollessa ”vastustajien hirmuvallan alaisena” – Mannerheim olisi pyrkinyt voittoon omin voimin. Yhdessä lauseessa mainitaan punakaartien liittyminen venäläisten rinnalle ja toisessa punaisten hyökkäykset, jotka torjuttiin Vilppulassa.⁴⁸

Kirjaan on siteerattu otteita valkoisen armeijan ylipäällikön päiväkäskyistä ja puheista. Mannerheim on suuri jälleenrakentaja, joka ei puheissaan revi auki haavoja vaan tähtää korkeammalle ja pitemmälle kuin hetkelliset ristiriidat osoittavat. ”Kosta vääryys unohduksella” lukee syntymäkodin Louhisaaren oven ”otsikossakin” (yläpuolella). Laine kuvaa valkoisten voitonparaattia 16. toukokuuta 1918 Mannerheimin henkilöön kohdistuvana ylivertaisuuden osoituksena pitäen ihailua luonnollisena ja kansaa yhdistävänä tosiasiana. Kansan eteen ratsastava Mannerheim ja kukkien levittäminen hänen eteensä muistuttaa todellisen Messiaan saapumista.⁴⁹ Narratiivi oli tuttu jo *Pikkulotan* artikkelista.⁵⁰

Koska neljäs työlta on nimetty ylipäällikkyyden kautta, kansakuntaa repinyttä sisällissotaa ei tarvitse lähestyä veljessodan asetelmasta. Mainituissa sitaatissa hirmuvallaksi voi käsittää paitsi ulkoisen, myös kotoisen vihollisen. Laine häivyttää kansakunnan kahtiajaon taustalle fokuksen ollessa vapaustaistelussa. Riidoista erillään pysyttelevä Mannerheim asuu ulkomailla, mutta pian häntä tarvitaan taas valtakunnan tärkeimpään tehtävään eli valtionhoitajaksi joulukuussa 1918. Kun presidentti on valittu, hallitusmuoto vahvistettu ja Suomi päässyt pahimmasta yli, voi kunniaohtorin arvon ja useita kunniamerkkejä saanut ”Suomen suurin vapaussankari” vetäytyä yksityiselämään. Presidentti Ståhlbergin nimeä ei oppikirjassa mainita.⁵¹ Laine ei mainitse Mannerheim hävinneen presidentinvaalin – sankarihahmo ei kokenut tappioita.

5. Mannerheim heimokansojen auttajana 1918–1922

Luvussa⁵² kerrotaan heimokansojen vapausunelmista ja -taistelusta, Tarton rauhan jälkeisestä Bobi Sivénin itsemurhasta ja Akateemisen Karjala-Seuran perustamisesta; ”Valkoinen kenraali” laski seppeleen isänmaallisen nuorukaisen hautajaisissa. Laineen sanoin ”yhä voimakkaammin on Suomi alkanut tuntea vastuunalaisuutensa heimokunnan suurimpana ja vanhimpana kansana. Se ei voi enää sallia heimokansojensa jatkuvaa sortoa, Suomen suuresta vapaussankarista Mannerheimista on tuleva myös heimokansojen vapaussankari.”⁵³ Laine pitää suorana jatkumona, että Suur-Suomea rakennetaan jo toistamiseen. Ajatus henkii lämpöä ja runot tuovat kunnioituksensa asialle.

6. Mannerheim ja kansan eheyttäminen 1918–1939

Viimeisessä luvussa⁵⁴ ennen sotavuosia Laine keskittyy yksimielisyyden luomiseen, jota henkii myös Severi Nuorman *Kansalaismarssi*: ”Työ Suomen hyväks’ uhratkaamme, kaikki työhön taistohon! Siinä, miss’ on onni maamme, siinä meillä onni on.” Kenraalin panos sodasta kärsineiden auttamiseksi liittyy Mannerheimin Lastensuojeluliiton perustamiseen. ”Suuri puhe”, jonka hän oli pitänyt vapaussodan 15-vuotismuistoa vietettäessä, tuntuu ainoalta oikealta ohjeelta Suomelle: ”Pienen maan suurin voima on yksimielisyys. Unohtakaamme sen vuoksi riitaisuudet ja epäluottamus. Älkäämme enää tuhlatko kansakunnan voimia toisarvoisiin kysymyksiin. Me kaikki tarvitsemme toisiamme, ja suokoon Jumala, että me rinta rinnan olisimme kyllin lujia.”⁵⁵

Kuva 5. Kenraali Mannerheim Eero Järnefeltin maalauksessa vuodelta 1922 kuvattuna kesällä 2024 Atenemin taidemuseossa.

Äidit ja lapset yhteiskunnan huolenpidon kohteena sekä sosiaalisten uudistusten lisääminen eheyttivät, ja se taas edesauttoi toimissa ”Idän jättiläistä” vastaan. Eheyttäminen onkin relevantti nimitys ajanjaksolle, jolloin pyrittiin parlamentaarisiin keinoin suitsimaan kansalaisten vastakkainasettelua. Kohdistus lastensuojeluun ja vanhemmuuteen on oivaltavaa: Mannerheim saadaan lasten elämänpiiriin, inhimilliseksi ja lähestyttäväksi. Tosin Mannerheimin lapsuudenperheen hajottua hänen perhesiteistään, kuten venäläissyntyisestä vaimosta ja kahdesta tyttärestä, ei kerrota mitään. Suomen toinen presidentti Relander jää mainitsematta. Svinhufvudistakaan ei kerrota, mutta Laineella oli tarkoitus käsitellä

39 Mannerheimin ja Svinhufvudin suhdetta kirjasarjan seuraavassa osassa.⁵⁶

Kuusi jälkimmäistä Mannerheim-iltaa: isänmaa sodan kontekstissa

7. Hyisenä henkii Itä 1931–1939

Seitsemännessä luvussa⁵⁷ aiheena on Suomen joutuminen ”toiseen vapaussotaan”: Idästä tullut myrky oli kertonut ihannevaltakunnasta ja houkuttellut heikkouskoisia etsimään sieltä onneaan uskoessaan epäonnensa johtuneen Suomen järjestetystä yhteiskunnasta. Osa palasi kylvääkseen bolsevikkien myrkyllisiä aatteita. Karjalan rikkauksia ja karuja korpia venäläiset eivät pystyneet hyödyntämään; siihen tarvitaan suomalaista sisua. Yksi väliotsikoista kuuluukin: *Taas tarvitaan Mannerheimin apua*. Vaaran uhatessa yhtenäisyys lisääntyy, ja Mannerheimin unelma yhtyneestä kansasta toteutuu. Bolsevikkien vaino heimokansoja ja erityisesti uskontoa kohtaan korostuu entisestään. Neuvostoliitto koetti luoda Itä-Karjalasta tukikohdan hyökkäykselle, jota se suunnitteli suomalaisskandinaavisen neuvostotasavallan luomiseksi ja liittämiseksi Venäjään; Suomelle syyskuussa 1939 annettu puolueettomuusvakuutus oli puhdas muodollisuus.⁵⁸

Rajan merkitys ja sen takaa henkivä vaara tulee esiin, ja suomalainen ylivertaisuus korostuu. Kansakunnan yhdistyminen esitetään Mannerheimin aikaansaannoksena, vaikka hänen aiempi työuransa Venäjän armeijan palveluksessa voisi osoittaa toisenlaistakin vaikutusta. Meinander toteaa, ettei yläluokkaista Mannerheimia ollut lapsuudessaan kasvatettu rakastamaan Venäjää vaan hyväksymään Suomen liittäminen keisarikuntaan ja hyötymään siitä parhaansa mukaan. Siirtyminen Suomeen oli pikemminkin oman aseman säilyttämistä kuin kansan yhdistämistä.⁵⁹

Pikkulotille Mannerheim representoidaan isänmaan yhdistäjänä ja sen väsymättömänä puolustajana. Voimapolitiikka konkretisoidaan ja Mainilan kylään ammutut laukaukset selvitetään, joskin kompleksiset asiat esitetään yksinkertaistettuina. Pääministeri Rytin 8. joulukuuta 1939 pitämä radiopuhe on kirjassa kokonaisuudessaan, ja Suomen vetoamus Kansainliittoon kerrotaan. Suomalaisten taistelulla on Rytin sanoin yksimielisyys ja teräksenluja tahto, mutta minkä puolesta venäläinen taistelisi?⁶⁰ Kysymykseen ei tarvita vastausta eikä Laine ei sitä käsittele. Lottajärjestölle ja pikkulotillekin keskeisen uskonnon vaino raastaa viholliskuvaa, millä on vaikutusta identiteetin rakentumiseen pikkulotista maanpuolustajina järjestön ideologian mukaisesti koti, uskonto ja isänmaa edellä.

8. Mannerheim ja talvisota 1939–1940

Talvisotaa käsittelevässä luvussa⁶¹ on teoksesta *Lotta-Svärd 1939–1940* lainattu tarina, joka todistaa kainuulaislotan urhoollisuuden venäläisten hyökätessä: lotta tekee sotilasosastolle tärkeän ilmoituksen Suomussalmen rajakylässä aamulla 30. marraskuuta 1939 ja onnistuu pelastamaan perheensä ja kyläläiset venäläisten käsiin joutumiselta. Mukaan on otettu myös rauhansopimuksen teksti ja ylipäällikön päiväkäsky 14. maaliskuuta 1940, jossa Lotta Svärd ”antautui koko voimallaan ja rakkaudellaan siihen työhön, johon oli valmistautunut”. Luvussa korostuu sekä naisten panos että kansan yhtenäisyys. Vaikka kotirintamalla toimineet 133 000 lottaa muodostavatkin ydinjoukon, heidän rinnallaan mainitaan sotilaskotinaiset, martat, maatalousnaiset ja Suomen sosialidemokraattisen työläisnaisliiton jäsenet. Laineen sanoin ”Vapaussankarin uneksima yhtynyt kansa oli hänen komean talvisotansa taustana. Voiko kauniimpaa unta nähdä?”⁶²

Päiväkäsky osoittaa, miten ”perin pohjin Mannerheim tunsii oman kansansa”.⁶³ Ylipäällikkö lausui tuntevansa iloa ja ylpeyttä ajatellessaan Suomen lottia ja heidän osuuttaan. Tähän tunnustukseen myös pikkulotat voivat pohjata identiteettinsä. Laine mainitsee vihollisen kymmenkertaisen ylivoiman, mutta suomalaisten taistelu kuvataan suurenmoisena. Toisaalta sodan kauhut näyttäytyvät nuorille lukijoille yksittäisen kansalaisen näkökulmasta, ja lottien ohella muidenkin naisten työ saa osakseen arvostusta. Tuloksena on yhtenäisen sankarikansan diskurssi, mikä jatkuu teoksen loppuun saakka ja näkyy myös otsikoinnissa.

9. Vapaussankarin sankarikansa 1939–1941

Luvussa⁶⁴ korostuu sankaruus: sotarintamalla ”miehet tekivät sankaritekoja, loivat sankaritaruja ja kaatuivat sankareina uskonnon, kodin ja isänmaan puolesta, mutta kotirintamalla tehtiin ankaraa työtä arkisin ja pyhäisin. [...] [Suomen] sotilas kohosi maailman silmissä sankarin esikuvaksi ja kotirintaman suomalainen nainen maailman naisihanteeksi. Miten velvoittavaa se olikaan!” Kun rauhanehdot levisivät maailmalle, muut kansat ottivat osaa Suomen suruun: ”Sankarikansa oli kärsinyt veristä vääryyttä!” Alaluku *Sankaripyhien kansa* esittelee sankarihautajaisiin osallistumisen pikkulotille luontaisena: ”Sankarihautajaiset ja sankarihautat olivat voimallisia kotirintaman opettajia ja kasvattajia”. Yhteiseen sankarihautaan siunaaminen kasvattaa kansan yksimielisyyttä, eikä yhteiskuntaluokilla ole merkitystä. Uhrin antamisen kunnia korostuu V. A. Koskenniemen säkeissä: ”Kunnia kaikille kaatuneille, totuuden kalpaa kantaneille, kunnia heille, uskollisille hautaan hamaan. Samaan taistoon ja hautaan samaan, kuinka usein kaiku soikaan polvesta polveen, isästä poikaan, isänmaan kutsu on pyhä. Sankarihautojen rivissä yhä urhoille uusille sijaa on.”⁶⁵

Runojen voimakas kuvasto palvelee ajatusta, että nuoriso osana sukupolvien ketjua on vuorollaan valmis antamaan uhrinsa isänmaan puolesta. Viimeinen säe korostaa uhrivalmiuden

luonnollisena pidettyä jatkumoa. Muita lyhyempi luku osoittaa, miten talvisota representoidaan nuorisolle otollisesta tulokulmasta. Kunniakkaat uhraukset tuodaan esiin, mutta sankaruus on vääjäämätön lopputulos menetyksistä huolimatta.

10. Isänmaa nousee tuhasta 1939–1941

Siirtokarjalaisten asuttaminen, Aseveliliitto, Sotainvalidien Veljesliitto ja sodasta kärsineiden avustustoiminta, samoin kuin jälleenrakennustyö ja muualta tullut apu saavat sijansa tässä luvussa.⁶⁶ Alaluvussa *Vankkumaton Suomen kansa* esitellään sormus- ja muut keräykset, valtionlainat, maanantaimarkat ja voitto Ruotsin julistamassa marssimaaottelussa. Agraarisuus korostuu, sillä pika-asutuslaki saa huomiota myös suomalaisen talonpojan kannalta: ”Maapalan lohkaiseminen hänen perintömaastaan on ikään kuin palan lohkaiseminen hänen omasta ruumiistaan.” Uudisraivaus jää kesken ”sotatorvien uudelleen kutsuessa miehet voittoisille rintamille”.⁶⁷ Päähenkilö mainitaan vain Mannerheimin Lastensuojeluliiton sotakummiliikkeen toimissa. Toisaalta selvitetään jälleenrakennuksen alkua ja perheiden asemaa korostaen kansallista yhtenäisyyttä. Dramatiikan keinoin se johdattaa suureen loppunousuun, jossa kansakunnan osaksi tulee vielä suurempi aikakausi.

11. Mannerheim vie poikansa kolmanteen vapaussotaan 1941

Toiseksi viimeisessä luvussa⁶⁸ Laine kuvaa, että ”ylipäällikön valpas silmä seurasi edelleen kansan puolustusvarustelua, sillä hänen kokemuksensa ja vihollisen tuntemuksensa ja kokemuksensa oli osoittanut, että kyseessä oli vain välirauha. Hän tiesi, että Suomen oli vielä kerran taisteltava koko Euroopan puolesta.” Luvussa *Kuninkaallinen presidentinvaibdos* kuvataan juuri virastaan eronneen presidentti Kyösti Kallion dramaattinen kuolema. ”Suomen suurimman talonpojan kaatuminen Suomen suurimman vapaussankarin syliin”⁶⁹ ei vastaa tapahtumien todellista kulkua, koska Kallio vaipui adjutanti Paasosen käsivarsille. Usein toistetulla kuvauksella Laine ei syyllisty tietoiseen vääristelyyn, koska tämä oli totena pidettyä narratiivia lähihistorian kohtalonhetkistä.

Laine toteaa Neuvostoliiton vaatimusten mielivaltaisuuDET, rajaloukkaukset ja bolsevikkien aloittaman hyökkäyssodan. Luku päättyy Mannerheimin 29. kesäkuuta 1941 antamaan päiväkäskyyn, jossa tämä kutsuu Suomen sotilaat pyhään sotaan. Suomi kuvataan sankarien maana, jossa on ”hyvä soturikansa”.⁷⁰ Tämä on toinen teokseen siteerattu sotavuosien päiväkäsky. Kolmannen vapaussodan diskurssi esiintyy luvussa taajaan, ja sota saa lopullisen voiton tavoitteen: nyt tukena on Saksa, eikä Mannerheimin toimiin ja isänmaan kohtaloon liity mitään epävarmuutta. Mannerheimin johdattaessa *poikiaan* lopulliseksi kaavailtuun vapaussotaan korostuu paitsi ylipäällikkyyys, myös hänen roolinsa kansakunnan isähahmona. Ilmauksena olisi voinut olla ”joukkonsa”, ”armeijansa” tai ”miehensä”, mutta isällinen sanavalinta on yksi vaikuttavuuteen ja vahvaan emotionaalisuuteen nojaavista kohdista, joiden tehoa kirjoittajan ei tarvinnut epäillä. Myös pikkulotat osallistuivat taisteluun vapauden puolesta.

12. Päin Äänisjärveä, Vienanmerta!

Viimeisen työillan⁷¹ fokus on käynnissä olevassa sodassa. Alaluku *Suomi on kutsuttu 'pyhään sotaan'* keskittyy Karjalaan: ensin Laine selvittää sotatapahtumat kuten Viipurin takaisinsaamisen, mitä seuraavat alueelle palaavien suomalaisten järkyttävät havainnot tuhotusta maakunnasta, Neuvostoliiton kelvottomasta tuotannosta ja maa- ja metsätaloudesta. Lopussa korostuvat Sotilaspoikien ja pikkulottien ansiot osana muita nuorisjärjestöjä, kun ne perustivat suurjärjestön Nuorten Talkoot.⁷² Lopussa Laine kertoo päämäärän kunnialliseksi arvoksi: ”Kotirintama on kestävä uljaasti kaikki pyhänkin sodan koettelemukset. Suur-Suomea ei luoda vain sotarintamalla, vaan yhtä suuressa määrin kotirintamalla. Mannerheimin kuninkaanajatus Suur-Suomesta, jossa koko Suomen heimo asuu, on toteutumisensa kynnyksellä.”⁷³

Kuva 6. Pikkulottaosaston koostama Mannerheim-näyttely ylipäällikön juhlavuonna 1942. Lähde: Lotta Svärdin arkisto.

Suur-Suomi iskostuu lukijoille päämääränä, joka vielä vajaa vuosi [jatko]sodan alkamisesta vaikuttaa realistiselta. Sodan vaatimista valtavista uhrauksista, toisin kuin talvisodan vaatimista uhreista, ei mainita. Laineen – ja koko aikakauden – retoriikkaan olisi sopinut puhutella lukijoita sillä, että moni on menettänyt omaisiaan ja antanut kauneimman uhrinsa, mutta tätä diskurssia ei esiinny käynnissä olevaa sotaa koskien. Aiemmille, kansakunnan rakentamiseen liittyneille uhrauksille osoitetaan kunniaa. Meneillään olevan taistelun uhrilukuja, jotka väijäämättä vielä kasvavat, Laine ei nosta esiin vaan päättää isänmaan historiansa toiveikkaasti.

Myyttiseksi kohonnut isänmaa ja sen vapaussankari

Viimeinen kappale ennen koko kirjan päättävää J. L. Runebergin *Isänmaan virttä* kuuluu:

*Mannerheim ja vapaussota, Mannerheim ja talvisota, Mannerheim ja pyhä sota – mikä valtava kappale Suomen kauneinta historiaa, käsittäen vuodet 1917–1942, neljännesvuosisadan, jona aikana Mannerheim, vapaussankari, on sulautunut Suomen kansaan. Hän on yhtä hyvin salosendun pienen poikasen ja tyttösen satukuningas kuin tehtaantöyläisen ja ylioppilaan rakastettu ylipäällikkö, tiedemiehen ja valtiomiehen työtoveri ja jokaisen Suomen naisen ja miehen vapaussankari. Suomalaisen vapauden ja itsenäisyyden aate keskittyy aina Mannerheimin henkilökuvaan. Hän on johtanut kansamme ”Idän jättiläisen” vallasta kerta toisensa jälkeen vaatimattomana, työteliäänä ja suurena suomalaisena miehenä. Vielä on sota kesken, mutta jokainen suomalainen mies ja nainen luottaa siihen, ettei Jumala ole turhaan ohjannut kansaamme kolmen suuren sodan koettelemusten halki yhden miespolven aikana.*⁷⁴

Laineen tapaan Voipio pitää sotamarsalkan elämäkerrassa yllä kolmannen vapaussodan diskurssia ja valoisa tulevaisuususkooa todeten, että vielä kesken olevassa sodassa Mannerheim on jo kruunannut elämäntyönsä.⁷⁵ Kunnioitus on leimallista myös pikkulotille: kertoessaan vuoden 1942 itsenäisyysjuhlasta pikkulotta kuvailee häntä ”koko Suomen varmaankin eniten kunnioittamaksi ja rakastetuimmaksi mieheksi”, ja juhlassa soitetut ”kauniit ja vaikuttavat sävelet parhaiten voivat tulkita koko sen valtavan ja sanattoman kiitollisuuden, mitä tunnemme ylipäällikköämme kohtaan”.⁷⁶ Pikkulottien kiitollisuus ja kunnioitus on rajatonta, ja luottamus sodan onnelliseen lopputulokseen lepää ylipäällikön harteilla.

Isänmaa saa Laineen teoksessa myyttisen ulottuvuuden ja arvon, jossa korostuu vapaustaistelu. Siihen pikkulottien on soveliasta rakentaa identiteettiään alttiina ja uhrautuvaisina isänmaan palvelijoina. Ilmaisut ”vapaussota”, ”vapaustaistelu” tai ”vapaussankari” mainitaan otsikot pois lukien Laineen teoksessa yli 50 kertaa. Teos kannattelee ajatusta Jumalasta ohjaamassa Suomen kansaa vapautteen käyttäen Mannerheimia apunaan. Myös yhteiskunnallinen rakennustyö, kuten lastensuojelu, saa Laineen oppikirjassa sijaa.

Uudempi tutkimus nostaa Mannerheimin ylipäällikkyydestä esiin virheitäkin, joita Laineen kirjasta on turha hakea. Tepora toteaa Mannerheim-kultin omaksuneen kansakunnan olleen kuin jumaliaan palvonut heimo: Mannerheim nousi sen ”toteemijohtajaksi”, jonka hahmossa yhdistyivät nuoren valtion ihanteet, myyttisyys ja kristillinen Sallimus, joka oli ennalta määrännyt niin nimihenkilön kuin kansakunnankin kohtalon.⁷⁷

Teoksen nimessä ei mainita pikkulottia, ja siitä puhuttiin ”Mannerheim-kirjana”. Tyttötyön työsuunnitelmassa vuodelle 1942 sekä saman vuoden lottajulkaisujen tilastossa kirjasta käytettiin nimeä *Isänmaan historia pikkulotille*.⁷⁸ Tämä tai muu väärinkäsitys on johtanut tulkintoihin siitä, että Laine olisi kirjoittanut myös tämän nimisen kirjan. Se mainitaan monissa yhteyksissä, mutta kyseistä kirjaa ei ole julkaistu.⁷⁹ Teos kuvaa myös lottien ponnistuksia, ja toteutus on lottajärjestön tavoitteiden mukainen – tosin lottien merkitystä luonnehditaan perusteellisesti vain kolmessa luvussa. Tämä johtunee siitä, että teosta kaavailtiin koulujen käyttöön. Laineen teos ei päätynyt pikkulottien käsistä kouluihin, mutta isänmaallista oheislukemistoa oli tarjolla Paavo Kuosmasen ja Aatto Kaljusen teoksessa *Isänmaamme historiaa tuokiokuvina* (1944), joka aloitti ”Maanpuolustussarjan kansakouluja varten”. Itsenäisyystaistelu

saa runsaasti huomiota, kun sisällöstä lähes puolet käsittelee 1900-lukua. Mannerheimin elämänvaiheiden esittely ja kuvasto muistuttaa Laineen teosta vapaus- ja puolustussotannarratiiveineen, lottia unohtamatta.⁸⁰ Lukemistosta otettiin useita painoksia vielä 1960-luvulle asti. Sen sijaan Laineen teos jäi lottayhteisön ulkopuolella tuntemattomaksi. Sen kuvastoon on viitannut vain Tepora eikä sitä ole mainittu Kinnusen Lainetta käsittelevässä artikkelissa.⁸¹ *Mannerheimiana* -luettelossa Laineen teos on mukana.⁸² Marsalkan kuoleman jälkeen häntä koskevaa kirjallisuutta julkaistiin runsaasti, vähälle huomiolle jääneenä esimerkiksi hänet tunteneiden muistelmista koostuva Suomen Aateliiliiton julkaisu, jossa jatkui ylistävä kerronta mutta myös arvostus lottia kohtaan.⁸³

Pikkulottien kykyä ja rohkeutta oli korostettu talvisodan jälkeen ilmestyneissä kuvajulkaisuissa.⁸⁴ Nämä teokset joutuivat kiellettyjen, kirjastosta poistettavien kirjojen listalle syksyllä 1944. Myös useita kansakouluja ja lukioluokkia varten tehtyjä historian oppikirjoja hylättiin hyökkäävän ja sopimattoman sisällön vuoksi. Käytöstä poistettiin esimerkiksi Juva–Merikoski–Salmelan *Isänmaan historia sekä muiden kansojen vaiheita: kansakoulun historian oppikirja* (1944), mutta uusina, siivottuina painoksina sitä käytettiin jatkossa. Yhtä lailla liikaa idän vainolaista halveksivaa ja Mannerheimia ylistävää kerrontaa oli professori A. R. Cederbergin *Suomen uusimassa historiassa* (1943), joten se poistettiin kaupoista.⁸⁵ Laineen kirjaa ei kielletty, ehkä järjestön sisäiseen käyttöön tarkoitetun luonteensa vuoksi tai koska se oli Mannerheimiin kytkeytynyt; häneen liittyviä julkaisuja ei kielletty, ja oppikirjoissa ylistys sai jatkaa.⁸⁶

Lopuksi

Analyysini mukaan Laineen johtoajatus tiivistyy muotoon ”yksi miespolvi vapausotia, kolme sukupolvea isänmaata.” Historian suurmiehen elämänä referoidut 75 vuotta voi jakaa kolmeksi sukupolveksi ja asettaa fokuksen nuorisoon. Isänmaan historian opetuksella päästiin vaikuttamaan isänmaallisuuden ja pikkulottien identiteetin rakentumiseen, mikä oli tärkeää järjestön tulevaisuudelle mutta samalla hyödyksi koko kansakunnan selviytymiselle. Teos on paitsi pikkulotille, koko nuorisolle laadittu kertomus suomalaisten vapauttajan vaiheista: sen opetukset osuvat lapsen vastaanottavaan mieleen samoin kuin kouluopetuksessa käytetty Topeliuksen *Maamme*-kirja, ja uskonnollinen kuvasto on molemmissa keskeinen.

Julkaisuajankohta oli heimoajattelun kulta-aikaa, joten ajatus sodan onnellisesta päättymisestä kangasteli niin pikkulottien kuin vanhempien mielissä. Oppikirja kiteyttää teesin pienen kansan kunniakkaasta historiasta ja oikeamielisestä taistelusta ikaikaista vihollista vastaan; se tarjoaa pohdittavaa päähenkilön lausumilla ja lyriikalla, joka vie ajatuksia voimallisesti haluttuun suuntaan. Kirjassa korostuu kunniakkaan taistelun jatkuminen ja pikkulotat osana sitä pienellä, arvokkaalla panoksellaan. Kirja juurrutti heihin sankarimyyttiin pohjaavaa maanpuolustushenkeä, joka oli oleellinen osa heidän identiteettiään.

Kirjaa luettiin parin vuoden ajan pikkulottien työilloissa, joten sen retoriikka, isänmaakuvasto ja historiakäsitys tulivat omaksutuiksi. Arkiset syyt, kuten pitkät etäisyydet, kokoontumisvaikeudet ja valaistusaineiden puute, vaikuttivat silti siihen, ettei teosta käytetty niin paljon kuin järjestö oli edellyttänyt: työilloissa käytännön toiminta vei voiton opetuksellisesta aineksestä. Kirjan luvut ovat alussa 10–15 sivua, lopussa keskimäärin 20 sivua. Yhden luvun käsittely illassa oli ylimitoitettu tavoite ja vaati erittäin huolellista suunnittelua. Ohjelmiston harjoittelukin oli työlästä, jos kokoontumisia oli harvoin ja toiminta oli suunnattava konkreettiseen työhön. Oppikirjalle oli kuitenkin tarvetta ja se sai myönteisen vastaanoton. Pikkulotat olivat jo valmiiksi hyvin isänmaallisia, joten heidän

maanpuolustushenkisyytensä ei ehkä kaivannut erityistä vahvistamista, mutta oppikirja toi tietoa ja virikkeitä.

Rakenne herättää kysymyksiä: toimiiko oppikirja parhaalla mahdollisella tavalla, jos historiaa elävöitetään runsaalla lyriikalla ja toisaalta korostetaan päähenkilön ansioita objektiivisuuden kustannuksella? Oleellista sisältöä jäi kertomatta, ja oppikirjan käyttötilannetta väritti myös sota-ajan konteksti. Laineen teoksen opetusaineksen ja sen narratiivin vertaaminen ajanjakson varsinaisiin kansantai oppikoulun historian oppikirjoihin ja opetussuunnitelmaan vaatisi lisätutkimusta. Sodan jälkeen voimaan tullut uusi opetussuunnitelma sammutti monien opettajien kantaman isänmaallisuuden soihdun, mutta edelleen opiskeltiin isänmaan historiaa.

Voi pohtia, missä määrin teos olisi vaikuttanut sopimattomalta, vaikka lottajärjestö olisi säästynyt lakkauttamiselta. Pikkulottien työiltojen jatkuessa olisi isänmaan historian opiskelukin jatkunut. Tällöin Suur-Suomen rakentaminen ja pyhä sota kolmantena vapaussotana olisivat käyneet sopimattomiksi aiheiksi, ja ”Idän jättiläisen” uhka olisi vaatinut uudelleenarviointia sodanjälkeisessä tilanteessa. Lottajärjestö oli kirjaa markkinoidessaan valmis näkemään sen koulujen käytössä laajemminkin. Sen värikästä kuvastoa ei kirjoitus- ja ilmestymisvaiheessa ja Mannerheimin juhluvuoden julkaisuna nähty siinä valossa, että teos joutuisi unohduksiin ja sisällöltään toisarvoiseksi vain muutaman vuoden kuluttua. Arvelujen varaan jää, millaiseksi muiden suurmiesten elämänvaiheisiin kytkeyty Laineen neliosainen kirjasarja olisi muotoutunut. Lottajärjestö kuitenkin onnistui tavoitteessaan päästä kosketuksiin nuorison kanssa juuri historian – ja varsinkin suurmiehen elämään kytkeytyvän historian – kautta, ainakin mitä tulee sen jo valmiiksi isänmaallisiin tyttöjäseniin.

¹ *Lotta-Svärd* (1928–1944), *Pikkulotta* (1938 alkaen, 1943–1944 nimellä *Lottatyttö*), *Lottatyttöjen jobtajille*, *Flicklotta* ja *Flicklottaledaren* (kaikki vuosina 1943–1944).

² Puheenjohtaja Fanni Luukkosen ja sihteeri Irma Turusen kirje 20.4.1942, KA, Lotta Svärdin keskusjohtokunnan arkisto II, D7–8 Pk-2744/12.

³ Vuoden 1941 päättyessä pikkulottina toimi 38 964 tyttöä 1 487 osastossa. *Lottatyttöjen jobtajille* 1/1943, 2.

⁴ Esim. Kyllikki Mäkinen: ”Kokemuksia työiltojen järjestämisestä maaseudulla,” *Lottatyttöjen jobtajille* 1/1943, 9–10.

⁵ Tunnetuimpia julkaisuja olivat Hilja Karttusen toimittamat *Pikku-Lottien laulukirja*, *Pikkulottien lausuntoohjelmistoa* ja *Ohjelma Pikkulottien vanhempainjuhlaan*.

⁶ Herman Gummerus, *Sotamarsalkka Mannerheim* (Helsinki: Otava, 1937).

⁷ Päiväkäslyssä nro 34, jonka ylipäällikkö antoi 14.3.1940, hän sanoi ajattelevansa ilolla ja ylpeydellä Suomen lottia ja heidän osuuttaan sodassa. Viimeisenä teokseen sisältyi 10.5.1942 annettu päiväkäsky nro 60 Suomen äideille. Einari Koskimies (toim.), *Puhtain asein. Sotamarsalkka Mannerheimin päiväkäskyä v. 1918–1942* (Helsinki: Otava, 1942), 38–40, 112; Kaarlo Hildén, Ragnar Numelin ja Birger Fagerström (toim.), *Sotamarsalkka Mannerheim* (Oy Suomen Kirja, 1942); *Lotta Svärd* 9–10/1942, 210; kustantajien ilmoituksia ja Valma Kivitiien arviot, *Lotta Svärd* 11/1942, 231–234.

⁸ FT Katri Laine oli lähtöisin kulttuurikodista; hänen isänsä oli kirjailija, pankinjohtaja Wilho Soini. Myös puoliso Eevert Laine (vuodesta 1921) oli historiantutkija ja filosofian tohtori. Katri Laine aloitti uransa kotitalous- ja kansakoulunopettajana. Hän teki useita opintomatkoja mm. pohjoismaihin, Keski-Eurooppaan, Tunisiaan ja Algeriaan ja julkaisi mm. oppikirjan *Kotitalouteni* (1927), useita kotitalousteoksia ja *Maatalousnaiset 1797–1947* (1948). Lotta Svärdin historian kirjoittaminen katkesi sairastumiseen ja äkilliseen kuolemaan vuonna 1957. *Aikalaiskirja. Henkilöiä nykypolven suomalaisista 1934* (Otava, 1933); Irja Kleemola, *Suomen Naisten Huoltosäätiö 1944–1994* (Painolinna Oy, 1994), 37–38, 113 ja 123. Laineen kokoamaa aineistoa käyttivät mm. ensimmäisen lottajärjestön historian julkaisseet Airi ja Rafael Koskimies, *Suomen Lotta. Katsaus lottajärjestön toimintaan* (Helsinki: Weilin & Göös, 1964).

⁹ Ks. myös Maritta Pohls, *Käytännön isänmaallisuutta* (Helsinki: Otava, 2009), 260, 269.

¹⁰ Tiina Kinnunen, ”Kotitalouden ja kotiteollisuuden historian tutkija ja järjestöaktiivi Katri Laine,” teoksessa *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*, toim. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaala (Helsinki: SKS, 2005), 241–249. Kinnunen ei tosin mainitse Laineen oppikirjaa artikkelinsa lähteenä.

¹¹ Lotta Svärdin tyttötyösihteerin Saara Forsiuksen muistinpäätös vuodelta 1942, KA, LS skj D 7-8 Pk 2744/9; Katri Laine, *Lotat ja isänmaan historia I: Mannerheim ja isänmaani* (Helsinki: Lotta Svärd Keskusjohtokunnan julkaisu 53, 1942), 8–10. Laine julkaisi tutkimusalastaan kirjasen *H. G. Porthan ja kotitalousnewonta v. 1801–1802* (Helsinki: Eripainos Historiallisesta Arkistosta XLVI, 1939), mikä lienee vaikuttanut *Isänmaan historia* -sarjan suunnitelmiin.

¹² Sotavuosina Laine julkaisi teokset *Helsingin kasvatusopillinen talouskoulu* (1942) ja *Suomen Talousseura pellavanjalostuksen ehjättäjänä* (1943) sekä *Naisten työpalvelu* (1943).

¹³ ”Mannerheimilla, joka palasi kotimaahan miehuutensa parhaina vuosina asettamaan oman maan käytettäväksi suuret kykynsä, rikkaat kokemuksensa ja isänmaanrakkautensa, oli nyt edessään kunniaikkain tehtävä mitä ihminen voi saada: maansa vapauttaminen.” Teos oli kustantajan mukaan ”Suomen marsalkan elämäkerta koko kansalle” ja ”innostavasti kirjoitettu.” Kannessa korostui Mannerheimin ”valkoisuus”: suojeluskunnan hihakilpi, valkoinen turkishattu, marsalkan sauva ja taustalla Suomen lippu. Anni Voipio, *Suomen Sotamarsalkka* (WSOY, 1942), 84. *Uuden Suomen* toimittajana vuosina 1926–1942 työskennelleellä Voipiolla oli hyvät yhteydet Mannerheimiin. Hän toimi *Vapaussodan Invaliidin* päätoimittajana 1928–1945 ja siirtyi Suomen Punaisen Ristin tiedotuspäälliköksi 1942, jolloin hän julkaisi teoksensa järjestön puheenjohtajasta. Seuraavana vuonna siitä otettiin uusittu painos *Suomen Marsalkka*. www.kansallisbiografia.fi, viitattu 29.11.2024.

¹⁴ Kari Selén, *Havaintoja Mannerheim-kirjallisuudesta*, teoksessa *Mannerheim. Tuttu ja tuntematon*, toim. Martti Sinerma, Ohto Manninen, Rainer Palmgren ja Vilho Tervasmäki (Helsinki: Oy Valitut Palat – Readers’ Digest Ab, 1997), 447–449.

¹⁵ Tuomas Tepora, *Sankari ja antisankari. Mannerheim-kultin pitkä vuosisata* (Helsinki: Gaudeamus, 2023), 122–129 ja passim.

¹⁶ Olsson toteaa Laineen korostaneen isänmaan historian tuntemusta puolustustahdon kasvattajana, joka vaikutti kansalliseen yhtenäisyyteen. Hän viittasi *Mannerheim ja isänmaani* -teokseen vain lottien yhteydessä. Laineen ohjeistus pikkulottien ryhmäpäälliköille korosti enemmän kasvatusta kuin opetusta. Pia Olsson, *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa* (Helsinki: Otava, 2005), 61–62, 78–79.

¹⁷ Miika Siironen, *Valkoiset. Vapaussodan perintö* (Tampere: Vastapaino, 2012), esim. 72–76. Hän siteeraa yläsivolaista ratavartijaa, joka opetti tyttärelleen, että ”ensin on Jumala ja sitten Mannerheim, jotka meitä suojelevat”.

¹⁸ Sirkka Ahonen, *Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa* (Helsinki: Gaudeamus, 2017), esim. 134, 151 ja myyteistä 194–198.

¹⁹ Sirius: ”Minkälaiselta näyttää vuosi 1942,” *Pikkulotta* 1/1942, 8–9.

²⁰ *Pikkulotta* 8/1942, 9.

²¹ Heli Teittinen, *Isänmaalle ja isien työlle: Opettajankoulutus ja opetussuunnitelmat isänmaallisuuden ja kansallisen identiteetin tukijoina 1920–1940-luvulla* (pedagogisten opintojen seminaarityö, Turku: Turun yliopisto, 2019), 13–14.

²² Pirkko Heikkinen kirjeessään Kajaanin pikkulottien ryhmäpäällikkökurssista 1941. (Päiväamätkö). KA, LS skj, D7–8 Pk-2744/2. Pikkulotat jaettiin ryhmiin, jonka ryhmäpäällikkö oli samanikäinen tai hiukan vanhempi pikkulotta.

²³ Nimimerkki Lottatyttö 9 kirjeessään Turun lottatyttöjen (aik. pikkulottien) ryhmäpäällikkökurssista 13.–11.4.1943. KA, LS skj, D7–8 Pk-2744/3; Katri Laine: ”Ryhmäpäällikkö ryhmänsä kasvattajana,” teoksessa *Koulutusohjelmistoa 1* (Helsinki: Lotta Svärd julkaisu nro 61, 1943), 30–34).

- ²⁴ Katri Laine: ”Mannerheim – vapaussankari,” *Lotta-Svärd* 9–10/1942, 176–179.
- ²⁵ Tiedonantoja tyttötyöntekijöille 6.5.1942, KA, LS kjk, D7–8 Pk-2744/12; Tiedonantoja tyttötyönjohtajille 29.6.1942, KA, LS kjk, D7–8 Pk-2744/12.
- ²⁶ Nimimerkin VIE (Valma Kivitie) arvio, *Lotta Svärd* 11/1942, 234.
- ²⁷ Laine, *Isänmaan historia*, 8–10.
- ²⁸ Laine, *Isänmaan historia*, 3–5.
- ²⁹ Laine, *Isänmaan historia*, 8.
- ³⁰ Lastenkirjailija Lilli Porthan julkaisi vuonna 1921 Mannerheimia ihannoivan pojan näkökulmasta satukirjan *Valkoisen kenraali ja pieni Henrikki* (Gummerus). Ks. Tepora, *Sankari ja antisankari*, 91–97.
- ³¹ Laine, *Isänmaan historia*, 7–10.
- ³² Laine, *Isänmaan historia*, 10–11.
- ³³ Laine, *Isänmaan historia*, 11–12.
- ³⁴ Laine, *Isänmaan historia*, 12–13.
- ³⁵ Laine, *Isänmaan historia*, 198.
- ³⁶ Laine, *Isänmaan historia*, 198–199. Runoluettelo liitettiin kirjan loppuun, mutta sisällysluettelo ei ole.
- ³⁷ Tyttötyön työsuunnitelma 1943. KA, LS kjk, D7–8 Pk-2744/13 ja Saara Forsius, ”Tietoja vuoden 1943 tyttötyön työsuunnitelmista,” *Lottatyttöjen Johtajille* 1/1943, 3–4.
- ³⁸ Esimerkiksi Marjatta Mäntymaa kertoi 6.2.1943 Kouran lottatyttöjen (aik. pikkulottien) laskiaisiltaan suunnitellusta tietokilpailusta, jossa palkintona voittajajoukkueelle on ”Mannerheimkirja”, ja nimimerkki Lilly kirjoitti 3.6.1943 Urjalan lottatyttöjen (aik. pikkulottien) työilloista: ”Luemme kirjaa, jonka nimi on Mannerheim ja isänmaani. Se on aika mielenkiintoinen kirja.” KA, LS kjk, D 7–8, 2744/3.
- ³⁹ *Lottatyttöjen johtajille* 1/1943, 12 ja 3/1943, 8. Lehti alkoi ilmestyä vuoden 1943 alussa.
- ⁴⁰ Aloitusrunona on P. Cajanderin Yks voima sydämehen kätkeyty on, muut ovat M. Lutherin Jumala ompi linnamme, E. Leinon Päivän poika, K. Raition Kotini, L. Pohjanpään Vanha koti, H. Haahdin Oma äiti armas ja Z. Topeliuksen Suomen lapsi.
- ⁴¹ Laine, *Isänmaan historia*, 20.
- ⁴² Aloitusrunona on P. Cajanderin Sinua, kultainen kaunis maamme, muut ovat J. L. Runebergin Porilaisten marssi, V. A. Koskenniemen Hymni kotiseudulle, Y. Jylhän Aleksanteri ja Bukefalos ja P. Cajanderin Vapautettu kuningatar.
- ⁴³ Laine, *Isänmaan historia*, 37–38.
- ⁴⁴ Mannerheim ei tukenut pyrkimyksiä Suomen irrrottamiseksi Venäjän imperiumista vaan pikemminkin kantoi huolta vallankumouksen uhasta ja samalla omasta asemastaan. Henrik Meinander, *Gustaf Mannerheim. Aristokrat i vadmal* (suom. *Gustaf Mannerheim. Aristokraatti sarkatakissa*) (Helsinki: Otava, 2017), 105–106.
- ⁴⁵ Aloitusrunona on V. A. Koskenniemen Jääkäreille ja muut ovat A. Jänneksen Herää Suomi, H. Nurmion Jääkärien marssi, V. A. Koskenniemen Nujamiesten marssi, J. L. Runebergin Lotta Svärd, E. von Fieandtint Lottien laulu ja J. L. Runebergin Maamme.
- ⁴⁶ Laine, *Isänmaan historia*, 50–51.
- ⁴⁷ Aloitusrunona on L. Pohjanpään Sotarukous ja muut ovat H. Klemetin Vilppulan urhojen muistoille, R. Hirvisepän Vapaudenristi, V. A. Koskenniemen Runokirje sotamarsalkka Mannerheimille ja V. A. Koskenniemen Isänmaan virsi.
- ⁴⁸ Laine, *Isänmaan historia*, 55–56.
- ⁴⁹ Laine 1942, 61. ”Koko kaupunki oli kuin kuumeessa. Kuin harvinaista ja ihmeellistä satua oli Etelä-Suomessa kuultu kertomusta vapaussankarista ja hänen ihmeellisestä harmaasta armeijastaan, joka oli syntynyt kuin taikaiskusta. Nyt sai pääkaupunki nähdä hänet armeijansa edessä ratsastavan. Hän saapui, kulki kukkasin kylvettyjä katuja riemuitsevien kansanjoukkojen keskitse ja hänen jäljessään harmaa armeija, jonka saappaitten kautta kivisiin katuihin ei koskaan lakkaa kuulumasta sen korvissa, joka kerran sai siinä tilaisuudessa olla läsnä. Miten ylpeä, miten rajattoman ylpeä jokainen olikaan noista harmaista rintamamiehistä, jotka hän nyt ensi kertaa näki. Entä Mannerheim, hänen päiväkäskynsä armeijalle ja puheensa kansalle sinä päivänä! Onkohan mikään kansa koskaan ihailut ja rakastanut johtajiensa sanoja niin kuin Suomen jäyhä ja hitaasti lämpenevä kansa vapaussankarinsa, ”Valkoisen Kenraalin” sanoja!” Laine, *Isänmaan historia*, 58–59.
- ⁵⁰ ”Suurin se, ken isänmaata eniten voi rakastaa,” *Pikkulotta* 2/1938, 2.
- ⁵¹ Laine, *Isänmaan historia*, 63–66.
- ⁵² Aloitusrunona on Elli Hällströmin Karjalan ratsujääkärien marssi ja muut runot ovat V. A. Koskenniemen Valankaava, S. Harmajan Inkerin rajalla, E. Leinon Suur-Suomi ja R. Hirvisepän Me tahdomme (AKS:n marssi).
- ⁵³ Laine, *Isänmaan historia*, 77.
- ⁵⁴ Aloitusrunona on Eino Leinon Päivän poika, muina runoina Z. Topeliuksen Äitini, S. Nuorman Kansalaismarssi, H. Klemetin Kyntäjä-Jukka, K. Kekkonen – P. J. Hannikaisen Kansanopistolaismarssi ja V. A. Koskenniemen Isänmaan kasvat.
- ⁵⁵ Laine, *Isänmaan historia*, 84–88.
- ⁵⁶ Saara Forsiuksen muistiinpanoista vuodelta 1942 käy ilmi, että Mannerheim muodostaisi tyttötyön työohjelman ensimmäisen, Svinhufvud toisen ja Snellman, Runeberg ja Porthan kolmannen vuoden rungon, mutta Mannerheimin ja Svinhufvudin väliset asiat tulisivat kirjasarjan toiseen osaan. KA, LS kjk D 7-8 Pk 2744/9.
- ⁵⁷ Aloitusrunona on Uno Kailaan Rajalla, muut ovat Y. Jylhän Laulu vieraalla rannalla, A. Ihon Inkeri Suomen kansalle, L. Pohjanpään Laulu Karjalalle, Y. Jylhän Rajan poikki, E. Leinon Karjalan kannas, U. Kailaan Thermopylain laulu, Y. Jylhän Vuoksen vartio, F. E. Sillanpään Marssilaulu ja V. A. Koskenniemen Isä ja poika.

⁵⁸ Laine, *Isänmaan historia*, 92–99, 103.

⁵⁹ Meinander, *Aristokrat*, 44–45. Mannerheimiä nimiteltiin takanapäin vanhaksi venäläiseksi upseeriksi. Sodan syytyminen oli ylipäällikölle paitsi katkera pettymys myös vahvistus sille, mitä hän oli ennustanut 20 vuotta. Joulukuun 1. päivän päiväkäskyn ”vapausotamme jatko ja loppunäytös” oli porvarillisesti leimautuneena harkitsematon nosto aikana, jolloin olisi pitänyt vahvistaa kansallista yksimielisyyttä. Toisaalta käskynanto päämajassa toimi ilman välikäsiä ja joskus ”oikukkaasti”, eikä poliittinen johto sekaantunut sodankäyntiin. Meinander, *Aristokrat*, 191–203.

⁶⁰ Laine, *Isänmaan historia*, 106–109.

⁶¹ Aloitusrunona on E. Leinon Kansa kalliolla, muut ovat R. Hirvisepän Maanpuolustajat, H. Asunnan Maanpuolustajat, R. Hirvisepän Hakkapeliittain marssi, V. A. Koskenniemen Marski, V. A. Koskenniemen Komennus viime paraatiin ja L. Jääskeläisen Pro Viipuri.

⁶² Laine, *Isänmaan historia*, 118–119.

⁶³ Laine, *Isänmaan historia*, 125.

⁶⁴ Aloitusrunona on V. A. Koskenniemen Sun haltuus, muut ovat Prinssi Vilhelmin Kotirintama, Kl. U. Suomelan Rivimiehelle, V. A. Koskenniemen Hymni, Kenttäpappi ja Määrän pää sekä H. Klemetin Oi kallis Suomenmaa.

⁶⁵ Laine, *Isänmaan historia*, 134–139. Sankarikuolemista Ilona Kemppainen, *Isänmaan ubrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana* (Helsinki: SKS, 2006), passim.

⁶⁶ Aloitusrunona on E. Leinon Tahtoisin nähdä ma Kartagon naisen, muut ovat J. L. Runebergin Saarijärven Paavo, O. Teräsvuoren Mantsinsaaresta palaamaan, V. A. Koskenniemen Kaksituhatta metriä – ylemmäksi, V. Juvan Karjalan kunnalla, P. Cajanderin Uhri I, Larin Kyöstin Kyntäjän laulu, V. A. Koskenniemen Kyntäjän laulu, U. Kailaan Poikani, J. Juteinin Älä itke, äitini, P. Cajanderin Uhri II, E. Eerolan Niinkuin kohoo tundra jäinen ja O. Mannisen Toivojemme Suomi.

⁶⁷ Laine, *Isänmaan historia*, 155–162.

⁶⁸ Aloitusrunona on S. Nuorman Mit’ on kylvänyt runsas rakkauten’, muut ovat Aaro Hellaakosken Rajalla, V. A. Koskenniemen Pohjantuulen torvi, K. Leinon Kansalleni, V. Kajavan Kohtalolaulu, H. Asunnan Idässä palaa ja V. A. Koskenniemen Näkymättömät aseveljet.

⁶⁹ Laine, *Isänmaan historia*, 165–167.

⁷⁰ Laine, *Isänmaan historia*, 176.

⁷¹ Aloitusrunona on H. Asunnan Vannomme, muut ovat Y. Jylhän Päin Äänisjärveä, V. A. Koskenniemen Vainajain marssi, A. Kajannon Torkkelin linna, U. Eskolan Kannaksen armeijan marssi, A. Hellaakosken Vahti ukko, E. Leinon Nuorten usko, V. A. Koskenniemen Vanha Markku, K. Sarkian Isoisän neuvo, L. Pohjanpään Maamies kyntää, J. L. Runebergin Sotilaspoika, V. Pyykön Tähtänpöimijät ja J. L. Runebergin Isänmaan virsi.

⁷² Laine, *Isänmaan historia*, 178–192.

⁷³ Laine, *Isänmaan historia*, 195.

⁷⁴ Laine, *Isänmaan historia*, 196.

⁷⁵ Voipio, *Suomen sotamarsalkka*, 266–267; 269–286. Kumpaankaan teokseen ei ehtinyt ylipäällikön päiväkäsky Suomen äideille, jonka hän antoi 10.5.1942.

⁷⁶ Pikkulotta Pirkko Veriön kirje *Pikkulotta*-lehteen. KA, LS kjk, D7–8 Pk-2744/2.

⁷⁷ Tepora, *Sankari ja antisankari*, 122–129.

⁷⁸ KA, LS kjk, D7–8 Pk-2744/13 ja ”Kirjoja ym. julkaisuja tyttötyötä koskien”. *Lottatyttöjen johtajille 1/1943*, 16.

⁷⁹ Vilho Lukkarisen tutkimuksessa *Suomen lotat: Lotta Svärdir historia* (Suomen Naisten Huoltosäätiö, 1981, 288), mainitaan Laineen kirjoittaneen sekä *Lotat ja isänmaan historia* ja *Pikkulotat ja isänmaan historia*. Sama virhe toistuu Kirsti Mannisen teoksessa *Omat avaimet. Maa- ja kotitalousnaisten yhteistyön ja neuvonnan historiaa* (Maa- ja kotitalousnaisten Keskus ry, 2016, 196), ja saman tekijän biografiassa Katri Laine – naisten historian tutkija: Naisten Ääni, <https://www.naistenaani.fi/katri-laine-naisten-historian-tutkija/> viitattu 29.11.2024.

⁸⁰ Paavo Kuosmanen ja Aatto Kaljunen, *Isänmaamme historiaa tuokokuvinä. Suomen historian lukemisto* (Porvoo: WSOY, 1944), esim. 156, 162–164, 176–178, 201–209.

⁸¹ Itsenäisyyden 80-juhlavuonna 1997 ilmestyneessä kokoomateoksessa todetaan Mannerheimista julkaistun vähintään 150 kirjaa. Laineen teosta ei mainita, vaikka lähdeluettelossa on n. 270 nimekettä. *Mannerheim. Tuttu ja tuntematon*, passim. Itsenäisyyden 100-vuotisjuhluvuoden tienoilla 2016–2017 ilmestyi useita Mannerheim-tutkimuksia.

⁸² Henrik Meinanderin toimittamassa *Scripta Mannerheimiana: Pubeenvuoroja Mannerheim-kirjallisuudesta & Valikoiva bibliografiassa* (Helsinki: Helsingin Yliopiston kirjasto, 1996) Laineen kirja on luokiteltu osioon Sotien välinen aika (1920–1938). Olavi Liukkosen toimittamassa *Mannerheimianassa* (Parainen: Lehtikirjakauppa Oy, 1992) Laine on osiossa Sotavuodet: yleensä.

⁸³ A. E. Martola, ”Marsalkka Mannerheim ja vapaaehtoinen puolustustyö,” teoksessa *Suomen marsalkka, vapaaherra Gustaf Mannerheim: sotilas – valtiomies – ihminen*, toim. John Palmén. (Helsinki: Otava, 1953), 103.

⁸⁴ Fanni Luukkonen ja H. J. Viherjuuri (toim.), *Lotta-Svärd Kuvateos – Bildverk* (Otava, 1937) ja J. O. Hannula ja Birger Fagerström (toim.), *Suomi taistelee kodin, uskonnon ja isänmaan puolesta I–II* (Oy Suomen Kirja, 1940).

⁸⁵ Teos kuvasi itsenäisyystaistelua, jota koko ”sivistynyt maailma ihaili”, ja suomalaisten urhoollisuus oli vertaansa vailla, vaikka vihollisella oli ”loputtomasti elävää voimaa tuleen heitettäväksi”. Mannerheim oli aikaisemminkin, kaikkein vaikeimmalla hetkellä, ryhtynyt Suomen puolustuksen johtoon. A. R. Cederberg, *Suomen uusinta historiaa 1898–1943* (Porvoo: WSOY, 1943), 241–266; Yhdeksän historian tai maantiedon oppikirjaa kiellettiin ja poistojäädettiin 34 kirjaan. Ahonen, *Suomalaisuuden monet myytit*. 44–48; Kai Ekholm, *Kielletyt kirjat* (Helsinki: Otava 1989), 98–107. Lisäksi ilmestyi *Lotta Svärd*

1939–1940. *Kuvia ja kuvauksia Suomen sodasta* (Lotta Svärd järjestö, Oy Suomen Kirja, 1941), jota ei kielletty. Maisteri Helle Kannisen kiittävä arvio, *Lotta-Svärd* 15/1941, 300–301.

⁸⁶ Mannerheimia luonnehdittiin ”historiamme suurmieheksi”, jonka ”kansamme sai vaikeina hetkinään käytettäväkseen” ja joka teki maalleen lukuisia palveluksia. Hän johti Suomen puolustusta suurella taidolla ja hänellä oli suuria hengenlahjoja, voimakas tahto ja ehtymätön työtarmo. Einar W. Juva, K. Merikoski, Alfred Salmela ja Eino Keskinen, *Isänmaan historia sekä muiden kansojen vaiheita. Kansakoulun historian oppikirja* (8. painos, Helsinki: Otava, 1954), 293–299.